

ЯДЕРНЕ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ЗАСОБИ ПОДОЛАННЯ

Сіновець Поліна Андріївна,
кандидат політичних наук

• Досліджено процеси розповсюдження ядерної зброї в регіоні Близького Сходу, аналіз причин цього явища та головних джерел нестабільності, а також класифікації методів його попередження в контексті політичних та воєнних підходів.

Ключові слова: розповсюдження, ядерна зброя, ядерна програма Ірану.

Однією з найбільших загроз міжнародної безпеки в ХХІ ст. є розповсюдження ядерної зброї. Зазначена проблема хоч і зберігає глобальний рівень важливості, однак має чітку тенденцію до регіоналізації. Причому кожний з регіонів відрізняється низкою окремих специфічних ознак, що необхідно для врахування причин і методів боротьби з даним явищем ще до того, як воно набуде глобальних масштабів. Найбільш небезпечним регіоном з розповсюдження ядерних технологій на сьогодні є Близький Схід. Саме процес формування засобів протидії цьому явищу знаходиться в центрі уваги всього міжнародного суспільства.

Мета роботи – комплексний аналіз процесів ядерного розповсюдження на Близькому Сході в контексті розгляду методів подолання вказаної проблеми.

Широко висвітлюється питання розповсюдження ядерної зброї на Близькому Сході в роботах західних фахівців. Протягом останніх років воно активно розглядається у контексті розвитку іранської ядерної програми та ізраїльського ядерного статусу. Тут слід виділити праці Дж. Сірінсіоне, Ф. Рітчесона, П. Клоусона, А. Тарока [1]. Загальним оцінкам ядерних перспектив поки що неядерних арабських держав присвячена монографія за редакцією К. Кемпелла та Р. Ейнхорна [2]. Певні здобутки щодо розвитку цієї проблематики має також російська політична думка, серед якої варто згадати праці І. Новікова та А. Арбатова [3]. Водночас у вітчизняній нау-

ці згаданим питанням приділяється небагато уваги, більш того, навіть американська або ізраїльська політологія не дає жодної класифікації існуючих підходів до розповсюдження ядерної зброї в регіоні Близького Сходу. Тож цей напрям є актуальний для подальших розробок.

Прагнення держав до отримання ядерного статусу обумовлюються кількома чинниками. Передусім володіння ядерною зброєю певною мірою здійснює вплив на регіональний статус держави. Крім того, підвищення потенційних військових можливостей держави стримує розвиток регіональних конфліктів.

Серед держав Близького Сходу можна провести певну класифікацію за принципом їх готовності до освоєння військових можливостей атому, і відповідно, засобів доставки ядерних боєзарядів. У даному регіоні ми можемо виділити три умовні групи держав.

1. *Ядерні держави.* До цієї групи передусім можна віднести Ізраїль, утім його ядерний статус не є офіційний. Країна не підписала ДНЯЗ, проте є членом ДВЗЯВ. Ядерна програма Ізраїлю була заснована ще в 1950-ті роки, коли наслідком підписання з французьким урядом відповідної угоди стала споруда ядерного плутонієвого реактора в пустелі Дімона. Плутоній, отриманий з цього реактора, дозволив Тель-Авіву створити першу ядерну бомбу в 1966–1967 рр., тобто саме тоді Ізраїль став шостою ядерною країною у світі [4]. Сьогодні ж за неофіційними даними єврейська держава володіє приблизним

числом боезарядів від 98 до 172 одиниць. Що стосується засобів доставки, то це передусім тактичні і оперативно-тактичні ракети системи «Ієрихон-1», «Ієрихон-2» і «Ієрихон-2Б» з радіусом дії відповідно 480, 750 і 1300 км. Водночас серйозні здобутки є й у напрямі створення міжконтинентальних балістичних ракет і засвоєння космосу. У вересні 1989 р. за допомогою ракетносія «Шавіт» на навколосезну орбіту було виведено супутник «Офек-1», а у квітні 1990 р. – більш довершений «Офек-2». Існуючі дані свідчать, що така ракета може використовуватися для доставки малогабаритної ядерної боеголовки на відстань понад 4500 км. Параметри, визначені в первинному проекті, дозволяють розвивати «Шавіт», доводячи дальність її дії до 7000 км [5].

У цілому ядерна політика Ізраїлю має статус «непрозорої», проте вона відіграє життєво важливу роль для єврейської держави, яка знаходиться в оточенні ворожих до неї мусульманських країн. До того ж саме існування ядерної зброї для Ізраїлю є головним стимулом перманентної гонки озброєнь в регіоні. Між іншим зараз у державі точиться політична дискусія про необхідність підвищення переконливості ізраїльського ядерного стримування, що неможливе без порушення політики непрозорості. Такий крок вбачається реальним лише в тому випадку, якщо один із сусідів Ізраїлю, який поки що має статус порогової держави, перетне цей поріг, привселюдно оголосивши про свій ядерний статус.

2. *Порогові ядерні держави.* Тут насамперед необхідно згадати Іран, який з середини 1990-их років відновив створення власної ядерної енергетики. Сьогодні Іран володіє всіма циклами створення ядерної зброї, навіть технологією збагачення урану, процедуру якого рішуче відмовляється припинити, не зважаючи на резолюції РБ ООН, що забороняють Тегерану здійснювати цю процедуру.

Тенденція навмисного невиконання вимог міжнародної спільноти, на наш погляд, свідчить про прагнення держави подати національну ядерну програму як *fait accompli*, жоден з компонентів якої вже не може бути припинений. Тому з такими темпами розвитку ядерної програми держави Іран вже за п'ять-сім років володітиме власною ядерною бомбою.

Необхідно зазначити, що Тегеран уже провів випробування власної оперативно-тактичної балістичної ракети «Шахаб-3», радіус польоту якої оцінюється в 1500–2000 км. Триває робота над розробленням моделей «Шахаб-4» та

«Шахаб-5». Остання модель має технологічні можливості на перетворення у МБР [6].

3. *Держави*, які до останнього часу вважалися володарями лише неядерних видів ЗМУ, зокрема хімічною і біологічною зброєю. До таких країн можна віднести Алжир, Єгипет, Сирію, Лівію. Проте серед цих країн також існує певна диференціація. Зокрема Єгипет, Сирія, Лівія і Алжир мають певні досягнення у сфері ядерних технологій, оскільки володіють мирною ядерною енергетикою і певними дослідними центрами.

Єгипет, наприклад, у 1997 р. ввів в експлуатацію дослідний реактор потужністю 22 МВт. Реактор, вироблений Аргентиною, функціонує на легкій воді і проводить радіоізотопи для медичної, сільськогосподарської і промислової галузей. Крім цього, Єгипет володіє підприємством з виробництва паливних елементів для реактора, а також деякими іншими потужностями з дослідження виділення плутонію. Зрозуміло, цієї інфраструктури недостатньо для створення військової ядерної програми. Однак дослідники відзначають, що Єгипет на сьогодні остаточно не виключає для себе такої можливості. Країна володіє високим рівнем наукової думки і технологічних можливостей, а також готовністю у разі потреби піти на жертви заради свого вибору [7]. Поки що економічні і технологічні можливості держави не підкріплюються відповідною політичною волею. Проте не слід забувати: вихід Ізраїлю із статусу «ядерної непрозорості» може спровокувати відповідні дії з боку Єгипту. Тут варто пригадати вислів єгипетського міністра закордонних справ, проголошений у 1976 р., в якому він відзначив, що якщо Ізраїль публічно випробує ядерну зброю, Єгипет буде вимушений придбати або створити аналогічну зброю [8]. Тут можна заперечити, що даний вислів відноситься до періоду підписання Кемп-Девідських угод, але виступ Каїра проти безстрокового продовження ДНЯЗ у 1995 р. (в чому він посилався на відмову Ізраїлю від ядерного роззброєння) говорить про те, що ізраїльський ядерний статус як і раніше не дає Єгипту спокою [9].

Окремо зараз можна розглядати Сирію, яка ще декілька років тому не визначала у себе ядерної програми. У вересні 2007 р. авіаудар Ізраїлю по ядерному реактору на сирійській території розвінчав цей міф, утім Сирія і зараз продовжує стверджувати, що її ядерна програма має суто мирний характер [10]. Це суперечить коментарям, наданим МАГАТЕ в березні

2009 р. Зокрема, за словами Генерального директора Агентства аналіз проб навколишнього середовища з об'єкта Ель-Кібар підтвердив наявність додаткових частинок урану, що може розцінюватися як непряме підтвердження існування у Дамаска воєнної ядерної програми. Крім того, і Сирія, і Єгипет володіють істотними потенціалами хімічної і біологічної зброї, яку розглядають як засіб стримування зовнішніх ворогів.

Лівія і Алжир також знаходяться на певному ступені розвитку атомної енергетики, проте жорсткий контроль міжнародного співтовариства не дозволив жодній з них наблизитися до створення власного ядерного боєзаряду – країни відкрили національні ядерні об'єкти для інспекцій МАГАТЕ і виступають за створення на Близькому Сході зони вільної від ядерної зброї [11].

Отже, на сьогодні на Близькому Сході виділилися три чіткі групи держав, склад яких невдовзі може розширюватися. Так, можна прогнозувати перехід Ірану до групи ядерних або «віртуальних» ядерних держав, а Єгипту і Сирії в групу «порогових». Водночас обставини можуть загостритися у тому випадку, якщо Ізраїль зрадить принципу ядерної непрозорості – тоді незабаром група ядерних держав може розширитися найістотнішим чином.

Зараз головним чинником дестабілізації в регіоні варто вважати Іран, який, похитнувши регіональний баланс сил, може призвести до «ефекту доміно» значного масштабу.

Яким чином зупинити Іран на «ядерному порозі», утримати від перетину заповітної межі – це одна з найбільш актуальних міжнародних проблем сучасності. Рецептів, у даному випадку, існує достатня кількість, отож пошук оптимального шляху вирішення проблеми ускладнює ще й поліваріантність її розв'язання. Враховуючи кількість напрямів щодо запобігання Ірану від отримання ядерної зброї, доцільним є проведення їх класифікації.

Насамперед можна виділити воєнні, напіввоєнні і невоєнні шляхи вирішення проблеми. Найбільше місце в науковій літературі на сьогодні займає пошук невоєнних методів утримання Ірану від розвитку власної ядерної зброї. Такий варіант припускає можливість того, що Іран, коли досягне потенційної можливості створення ядерної бомби, зупиниться на цьому, залишаючись «віртуальною» ядерною державою. Таким чином не виключено, що будь-яка провокація зможе стати причиною або навіть приводом для виходу Ірану з

ДНЯЗ і зміни статусу з без'ядерного на ядерний, проте для міжнародної спільноти краще мати справу з потенційним, ніж з реальним ядерним Іраном.

Отже, які мирні можливості переконання Ірану можна передбачати? Між ними також можна провести розділення за принципом радикального, помірному і ліберального підходів.

До радикальних заходів можна віднести спробу корінної трансформації зовнішнього середовища, яке здатне провокувати Іран на ядерний вибір. Йдеться про Ізраїль і можливість міжнародного тиску на нього з метою примусової відмови від власного ядерного потенціалу. Відмова – означає знищення ядерних боєголовок або передача їх на зберігання США, знищення Тель-Авівом усіх потужностей з виробництва ядерної зброї, розташованих на території єврейської держави, а також підписання ДНЯЗ й усіх базових угод режиму нерозповсюдження. В обмін Ізраїль отримає членство в НАТО і відповідно «ядерну парасольку» США, яка компенсує дефіцит безпеки, створений відмовою від ядерної зброї [12]. Теоретично така ідея є доволі привабливою, однак на практиці її реалізація може зіткнутися з низкою перешкод:

- відсутність у Ізраїлю готовності розлучитися з власною ядерною зброєю – як показує досвід багаторічних переговорів із США, спроба переконати Ізраїль стати без'ядерним уже багато років залишається неефективною. Крім того, на наш погляд, Ізраїлю притаманний певний ядерний націоналізм, коріння якого можна знайти ще у висловах батьків – засновників єврейської держави [13];

- відсутність бажання європейців інтегрувати свою єдину оборонну політику з політикою Ізраїлю. Враховуючи те, що деякі члени НАТО дотримуються скоріше проарабської позиції в арабо-ізраїльському конфлікті, для них даний альянс був би неприйнятний, для всіх інших негативною була б перспектива пов'язувати себе оборонними зобов'язаннями з державою, яка знаходиться у стані війни з більшістю країн близькосхідного регіону.

Помірні шляхи підтримують ідею запровадження проти Ірану жорстких економічних санкцій передусім на торгівлю нафтою і газом, на яких вже наполягають США. Проблема в даному випадку полягає в тому, що подібні санкції будуть блоковані Китаєм, який на початку нинішнього року підписав з Іраном уго-

ду на розроблення газових родовищ, а також Росією, яка вже сьогодні, в умовах вакууму на газовому ринку Ірану намагається монополізувати постачання іранського блакитного палива до Європи.

Ліберальні методи припускають залучення Ірану до діалогу шляхом надання йому преференцій і пільг аналогічних тим, що були надані КНДР і Лівії в обмін на їх відмову від воєнного ядерного шляху. Низка заходів констатує встановлення дипломатичних відносин між США та Іраном, викреслення останнього із списку «держав-ізгоїв», а також активну допомогу йому у створенні «безпечної» мирної ядерної енергетики. Що стосується санкцій, то вони, на думку прихильників такого підходу, повинні запроваджуватися не проти іранського народу (що виключає економічне ембарго), а лише проти представників владних структур режиму [14]. Цей підхід тепер активно застосовується на практиці, але з низькою ефективністю. Санкції РБ ООН № 1696, 1737, 1747, 1803 і 1835, спрямовані проти провідних осіб і компаній країни, залучених до створення її ядерної програми, фактично не виконали свого головного призначення. Іран категорично відмовляється припинити збагачення урану і роботи над ракетною програмою країни і таким чином виконати основні вимоги ООН.

Критики ліберальних методів відзначають, що можливим ключем до порозуміння з Іраном могло б стати залучення держави до співпраці з НАТО на прикладі співпраці РОСІЯ-НАТО, коли Ісламська Республіка була б залучена до ухвалення спільних ключових рішень з Північноатлантичним альянсом. Або можлива співпраця в рамках ОБСЄ, до якої Іран, як і Росія, має більшу довіру [15]. Водночас ніхто не гарантує дієвість подібних заходів. Питання співпраці з НАТО особливо ускладнюється відсутністю дипломатичних відносин між США і Іраном, а також туманною перспективою їх розвитку у майбутньому.

Напіввійськові методи впливу на Іран висувують загрозу застосування сили з метою утримати Іран від придбання ядерної зброї. У такій ситуації найбільш зацікавленим, а отже, найпереконливішим кандидатом на роль «приборкувача» Ірану є Ізраїль, який з 1981 р. проголосив, що не допустить появи ядерної зброї в руках своїх ворогів. Чи може загроза застосування сили адекватно стримати Іран від застосування ядерної зброї?

На жаль, така вірогідність є вельми низькою, оскільки між двома державами не вста-

новлені дипломатичні відносини, тобто просто відсутній прямий канал зв'язку. А в такій делікатній ситуації як примушення загрозою використання сили будь-який посередник здатний не тільки не поліпшити, а й погіршити відносини між Тегераном і Тель-Авівом, особливо враховуючи величезну кількість взаємних звинувачень у пресі, що надає мінливе уявлення про наміри і цілі супротивника.

Отже, можна передбачати, що спроба впливу на Іран шляхом погроз надасть зворотний ефект на розвиток ядерної програми держави, підштовхнувши його до ядерного вибору навіть унаслідок духу суперечності, що виглядатиме як «непохитність іранської нації перед невірними».

До воєнних методів відноситься тактика «активного контррозповсюдження»: вже неодноразово обговорювана в науковій літературі воєнна операція Ізраїлю зі знищення іранських об'єктів потенційного виробництва ядерної зброї. Прецедент існував в практиці Ізраїлю ще в 1981 р. після ізраїльського авіаудару по іракському ядерному реактору, що було здійснено 7 червня 1981 р. Тоді ізраїльський прем'єр-міністр Менахем Бегін заявив, що Ізраїль блокує будь-які спроби своїх ворогів отримати ядерну зброю [16].

На думку багатьох експертів, іракський досвід є мало застосований для Ірану. По-перше, сумнівна успішність такого досвіду навіть щодо Іраку. Названа Джозефом Сірінсіоне «тактичним успіхом, але стратегічною поразкою», ізраїльська воєнна операція хоч і загальмувала розвиток іракської ядерної програми на декілька років, але в результаті лише зміцнила рішучість Багдада щодо розвитку власної ядерної зброї. Крім того, існує ще низка чинників, що потенційно прирікають цю акцію на поразку, зокрема:

- ізраїльська агресія може консолідувати іранське населення на боротьбу із зовнішнім ворогом, що тільки зміцнить іранський режим внутрішньо;

- на відміну від Іраку, який володів єдиним ядерним реактором французької збірки, іранська ядерна інфраструктура розкидана по всій території країни, у тому числі і в гористій місцевості, а тому одна воєнна операція не в змозі знищити її повністю;

- на відміну від іракської, іранська ядерна програма сьогодні є практично самодостатньою й здатною до відновлення;

- Тегеран неодноразово заявляв, що Іран готовий до масованої військової відповіді на будь-яку атаку, а це означає початок повно-

масштабної «війни на виснаження» між двома державами, – ситуація достатньо несприятлива для Ізраїлю, враховуючи малу площу його території й істотний дисбаланс між кількісними показниками армій обох держав.

Отже, останній варіант розвитку подій відкриває шлях для застосування Ізраїлем ядерної зброї – перспектива, катастрофічна для всього регіону Близького Сходу.

Висновки та пропозиції

Таким чином, можна відзначити наступне.

1. На сьогодні процес ядерного розповсюдження переживає своє друге загострення на Близькому Сході. Основним каталізатором такого розвитку подій виступає Іран, для якого оволодіння всіма секретами атома означає не тільки підвищення регіонального статусу, а й певною мірою є запорукою стримування потенційної агресії ззовні. Причому в даному випадку не варто переоцінювати роль останнього чинника – обидва вони є важливими щодо пояснення мотивації Ірану і усунення потенційних зовнішніх загроз, очевидно, не призведе до перегляду Іраном свого ядерного шляху.

2. Існування різноманітних шляхів вирішення іранської проблеми демонструє їх неефективність. Щодо мирних шляхів, то причиною, з одного боку, є надзвичайна м'якість ліберальних шляхів розв'язання проблеми, яка створює мінімальний вплив на економічний стан держави. З іншого, – відсутність єдності позицій серед постійних членів РБ ООН перешкоджає запровадженню проти Ірану більш жорстких санкцій, що продемонстрували б

рішучість міжнародного співтовариства боротися з непокою Ірану рішенням РБ ООН. Утім вбачається, що навіть жорсткі санкції не здобули б належного впливу на Іран, для якого статус нескореного волі колишніх колонізаторів має велике значення. Відповідно напіввоєнні методи також програють, оскільки зовнішній тиск потенційно здатний підштовхнути Іран до розвитку власної ядерної програми, ніж відвернути його від намічених цілей. Що ж стосується воєнних методів відносно Тегерана, – вони також є потенційно слабким важелем, оскільки іранська ядерна промисловість сьогодні вже досягла того ступеня потужності і розвиненості, що можна охарактеризувати як *fait accompli*. Отож будь-яка воєнна операція зможе здобути зворотний ефект – замість повної денуклеаризації призведе до прагнення держави якнайскоріше убезпечити себе від майбутніх погроз шляхом перетину «ядерного порогу».

3. Виходячи з зазначеного, найбільш результативним видається шлях «м'якої дипломатії» та визнання суверенних прав Ірану:

- підтримання планів Ірану на мирне використання атомної енергії за умов розширення співпраці з МАГАТЕ;

- залучення до активної співпраці з ЄС за різноманітними напрямками (транспорт, забезпечення продовольством тощо);

Саме такий сценарій розвитку подій навколо Ірану відкриває значні перспективи для України.

Використані джерела

1. *Cirincione, J. Controlling Iranian Nuclear Program / J. Cirincione // Issues in Science and Technology. – 2006. – Spring. – P. 109 – 121; Ritcheson, P. Iranian Military Resurgence: Scope, Motivations, and Implications for Regional Security / P. Ritcheson // Armed Forces & Society. – 1995. – Vol. 21. – № 4. – P. 573–592; Clawson, P. Middle East Quarterly. – 2007. – Vol. 14. – № 1. – P. 13–20; Tarock, A. Iran's nuclear programme and the West / A. Tarock // Third World Quarterly. – 2006. – Vol. 27. – № 4. – P. 645–664;*

2. *The Nuclear Tipping Point. Why States Reconsider Their Nuclear Choices / K. W. Campbell, R. J. Einhorn, T. W. Lippman [and oth.]; ed. by K. M. Campbell, R. J. Einhorn, M. B. Reiss. – Washington D. C. : Brookings Institution Press, 2004. – 367 p.*

3. *Новиков, И. А. Оружие массового поражения на Ближнем Востоке / И. А. Новиков. – М. : Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2004. – 144 с.; Arbatov, A. Nuclear Deterrence and Nonproliferation. The Dialectics of «Doomsday Weapons» / A. Arbatov // Russian Social Science Review. – 2007. – Vol. 48, № 2. – P. 4–29.*

4. *Сиренционе, Д. Израиль / Д. Сиренционе, Д. Уолфстол, М. Раджкumar // Ядерное распространение. – 2003. – № 47. – С. 45–56.*

5. *Новый вызов после «холодной войны»: распространение оружия массового уничтожения (Служба внешней разведки России) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svr.gov.ru/material/2-13-6.html>;*

6. *Baghat, G. Nuclear Proliferation in the Middle East: Iran and Israel / Baghat G. // Contemporary Security Policy. – 2005. – Vol. 26, № 1. – P. 29.*

7. *Einhorn, R. J. Egypt: Frustrated, but Still on a Non-Nuclear Course // The Nuclear Tipping Point. Why States Reconsider Their Nuclear Choices / R. J. Einhorn / Washington D. C. : Brookings Institution Press, 2004. – P. 56.*

8. *Ядерный контроль* – 2009. – 5 (344), 26 февраля – 11 марта.
9. *Новиков, И.* – Ук. соч. – С. 38.
10. *Arbatov, A.* – Op. cit. – P. 13.
11. *Cohen, A.* *Israel and the Bomb* / Cohen A. – №. Y. : Columbia University Press, 1998. – P. 11. [Original source].
Cirincione, J. – Op. cit. – P. 112.
12. *США продлевают действие санкций против Ирана ещё на год* [Электронный ресурс] // Корреспондент.net. – 2009. – 13 марта. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/world/770397>;
13. *Kibarolu, M., Afraslbi, K.* *Negotiating Iran`s Nuclear Polulism*/Kibarolu M., Afraslbi K. // *Brown Journal of World`s Affairs.* – 2005. – Vol. 12. – № 1. – P. 62.
14. *Cohen, A.* – Op. cit. – P. 84.
15. *Inbar, E.* *Contours of Israel`s New Strategic Thinking*/Inbar E. // *Political Science Quarterly.* – 1996. – Vol. 111. – № 3. – P. 59.